

ПОЛІТИКА ПРОСТОРУ, СОЦІАЛІСТИЧНИЙ УРБАНІЗМ І ТРАНСФОРМАЦІЇ: АНАЛІЗ ПЕРЕТВОРЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЦЕНТРУ КРИВОГО РОГУ

Олена ДЕНИСЕНКО

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
denysenko.olena.o@gmail.com*

Анотація:

Міський простір в Україні динамічно змінювався протягом останніх десятиліть, так само трансформувалася політика простору як результат зміни уявлень про різні типи виробництва простору – плановий, соціалістичний, і ринковий, постсоціалістичний. За період транзитності кардинально змінилася ідеологія просторового розвитку і політики, що визначають цілі, пріоритети і регулювання міського розвитку; інституції та актори, що беруть участь у “виробництві простору”. Таким чином, ми спостерігаємо за процесом не лише фізичних перетворень міських територій, але й уявлень про них, пріоритети їх розвитку, призначення, конкретні функції і регулювання їх змін, просторову організацію і її концепції, залученість до планування міських територій. Транзитність, по суті, позначає два зовсім різні способи виробництва простору – соціалістичний і постсоціалістичний.

У цій статті ми аналізуємо політику простору і просторові трансформації, відображаючи просторові реструктуризації як результат зміни соціально-політичного контексту розвитку територій та ідеологій, інституцій, акторів і інструментів, що його визначають. Ми обґрунтовуємо, що в основі змін у способі виробництва простору і перетворенні соціалістичного урбанізму на постсоціалістичний лежать зміни саме цих ключових аспектів.

Ми розглядаємо містобудівний проект розміщення адміністративного центру Кривого Рогу, спираючись на кілька проектів його планування від початку 1930-х рр. (у контексті планування соцміста Кривого Рогу) до кінця 1980-х рр. (коли проект був частково імплементований), ілюструючи соціалістичний урбанізм як просторовий, соціальний і ідеологічний феномен. Ми аналізуємо цей міський простір крізь призму соціалізму і постсоціалістичної транзитності, показуючи, як він змінився у просторовому, функціональному і концептуальному аспектах.

Ключові слова: політика простору, трансформації, соціалістичний урбанізм, планування, Кривий Ріг.

THE POLITICS OF SPACE, SOCIALIST URBANISM AND TRANSFORMATIONS: ANALYSIS OF KRYVYI RIH ADMINISTRATIVE CENTER CHANGES

Olena DENYSENKO

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
denysenko.olena.o@gmail.com*

Abstract:

The urban spaces in Ukraine have been dynamically changed over the past decades, and the politics of space has also been transformed as a result of the changing imaginations on different types of the production of space – the socialist and the market one. During the transition period, the ideology of spatial development and politics that determine the goals, priorities and regulations in urban development have changed dramatically; as well as institutions and actors involved in the production of space. Thus, we observe today the process of not only physical transformations of urban areas, but also notions of them, priorities for their development, specific purposes, functions and regulation of their changes, spatial organization and its concepts, public involvement in the planning of urban areas. Post-socialist transition, in fact, denotes two completely different ways of producing the space – the socialist and the postsocialist.

In this paper, we analyze the politics of space and spatial transformations, illustrating spatial restructurings through the changes of socio-political context - ideologies, institutions, actors and tools that shape it. We suggest that changes in the ways of the production of space and shifting from socialist to postsocialist urbanism are related specifically to the changes of these key dimensions.

We consider the idea of Kryvyi Rih administrative center development through the several planning projects from the early 1930s (in relation to planning the socialist city in Kryvyi Rih) until the end of the 1980s (when project was partly implemented) in order to highlight the socialist urbanism as a spatial, social and ideological phenomenon. We analyze this urban space through the lens of socialism and post-socialist transition to illustrate how it transformed spatially, functionally and conceptually.

Key words: politics of space, transformations, socialist urbanism, planning, Kryvyi Rih.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2023.89.6-20>

UDC: 911.375:711.1

Вступ

Міський простір і просторова організація в масштабах України загалом закономірно успадковують відбитки різних історичних періодів з їх архітектурними, планувальними та ідеологічними особливостями. Що вирізняє українські міста – це унікальний за тривалістю, наслідками та впливом на міські структури, організацію міського простору та розбудову міст досвід спочатку побудови, а пізніше згорання соціалізму і пов'язаних з цим трансформацій, а відповідно – тривалий досвід розбудови простору за однією логікою і просторовими наслідками та їх кардинальна зміна після розпаду СРСР. Виходячи з цього, дослідження розгортання «соціалістичного будівництва» міст, пов'язаних соціальних та політичних процесів, втілення відповідних проєктів та їх наслідків для міського простору – це не лише питання історії забудови міст чи їх трансформації у довгостроковій перспективі, це відображення логіки формування і перетворення міського простору в різних політичних, ідеологічних та інституційних контекстах. А відповідно, такий аналіз має важливе значення для усвідомлення міського простору як результату значно масштабніших соціально-політичних та інституційних процесів, вивчення трансформацій міських територій та їх відновлення у поствоєнній перспективі, визначення пріоритетів та цінностей, що повинні лежати в основі повоєнної відбудови та реконструкцій.

Соціалістичний і постсоціалістичний (чи транзитний, в логіці якого так чи інакше існують наші міста) – це зовсім різні типи міських просторів, за наповненням та змістом, за способом ухвалення рішень та акторами, які їх формують, за продукованими формами та функціями, за соціальними практиками. Тому усвідомлення логіки, за якою розбудовувалися і формувалися ці простори, їхня концептуалізація та аналіз зв'язку з відповідними політичними, ідеологічними та інституційними процесами є важливим завданням для розуміння просторового розвитку і численних реструктуризацій конкретних територій, ідей та проєктів їхнього перетворення, результатів відповідних містобудівних рішень. Аналіз міських територій крізь призму їх осмислення у різних системах координат, політичних та інституційних, ідеологічних та соціальних, просторових та містобудівних, є важливою складовою аналізу «політики простору», її перетворення та втілення в міському просторі. Крім того, це важливе підґрунтя для усвідомленого перетворення цих ділянок простору з урахуванням інтересів різних зацікавлених сторін та міської спільноти, збереження цінних елементів міського середовища – планувальних, функціональних, архітектурних, значимих соціальних практик.

Ця стаття апелює до дискусії в рамках координат «простір-час» і «простір-влада», спираючись на досвід розбудови соціалістичних міст радянського

періоду та його перетворення на прикладі кейсу в Кривому Розі, одному з типових соціалістичних міст радянської доби, що планувалося і розвивалося, згідно кращих практик радянських соціалістичних міст з залученням провідних архітекторів та установ для планування і забудови соціалістичного міста у 30-х роках, швидким повоєнним відновленням і масштабною забудовою 50-60х років, конкурсними містобудівними проєктами кінця 70-х років. Таким чином, цей кейс дозволяє не лише проаналізувати концепти, що сформувалися як ідея ще у 30-х роках та задумувалися як великий містобудівний проєкт («задуманий простір», як його визначає А. Лефевр (Lefebvre, 1991)), переосмислювалися та втілювалися переважно в 60-70-х та частково 80-х роках, але також, як цей простір сприймається та осмислюється сьогодні, у пострадянській перспективі, коли протиставлення «радянському» в його ідеологічній частині, зокрема, втілений у міському просторі, лише зростатиме та вимагатиме нових рішень та підходів.

Стаття покликана проаналізувати політику простору у її зв'язку з ідеологічними, політичними та соціальними установками, а також її втілення через конкретні містобудівні проєкти, використовуючи приклад містобудівного проєкту адміністративного центру Кривого Рогу від його задуму, переосмислення та реалізації. З цією метою стаття спирається на уявлення про «політику простору» та її еволюцію в західній критичній географії та соціальній теорії, використовуючи їх як методологічну основу для обґрунтування «виробництва» соціалістичного і постсоціалістичного простору в українських містах, та відповідних трансформацій.

У цій статті ми вирішуємо наступні завдання: спираючись на уявлення про «політику простору» та його «виробництво», характеризуємо соціалістичний урбанізм як містобудівне явище та його прояви, показуємо втілення окремих ідей та наративів через містобудівні проєкти та ілюструємо довгострокову еволюцію одного з проєктів – від зародження ідеї, протягом радянського періоду та у постсоціалістичній перспективі, тим самим апелюючи до питань про політичні, інституційні та соціальні процеси, що лежать в основі «виробництва простору» та його перетворення.

Методологія та дані

Аналізуючи сучасний міський простір та його зміни, ми змушені апелювати до питання про його формування, ідеології та інституції, акторів та ідей, що лежали і лежать в основі цього процесу, не обмежуючись лише питаннями «фізичного перетворення» – зникнення одних і появи інших об'єктів, натомість характеризуємо логіку процесів, пов'язаних з такими змінами. Саме процеси трансформації, перетворення міського простору, змушують переосмислювати уявлення про простір (Brenner, 2000) та повертатися до питання про способи його «виробництва» та відповідного дискурсу (Roy, 2011).

Соціалістичний і постсоціалістичний типи виробництва простору є принципово відмінними за своєю ідеологією, змістом, формами, акторами і т. ін., що відображають численні постсоціалістичні трансформації як процес «переформатування» простору (Hirt, 2013; Stanilov, 2007; Sýkora & Bouzarovski, 2012; Tsenkova & Nedovic-Budic, 2006). У цій статті ми аналізуємо уявлення про простір як соціальний конструкт та його зміни, спираючись на роботи ключових теоретиків простору (Castells, 1977; Harvey, 1990; Lefebvre, 2003; Lefebvre, 1991; Massey, 1992; Massey, 1999; Soja, 1980), політичність простору та його зв'язок з ідеологією (Dikeç, 2005; Dikeç, 2012; Lefebvre, 2003; Lefebvre, 1976; Roy, 2011), транзитність у виробленні простору та «просторовість» транзитності (Bradshaw & Stenning, 2004; Golubchikov, 2016; Golubchikov, 2017; Stenning & Hörschelmann, 2008). Спираючись на дискусії про соціалістичні міста та ідеологію планування і будівництва соцміст (Ginzburg, 1933; Milyutin, 1930; Sabsovich, 1930; Skvortsov & Efremov, 1934; Vesnin, 1933; Zelenko, 1930), планування міст в СРСР та його цілі на різних етапах (Kabakova, 1973; Kosenkova, 2018; Kovalenko, 1976; Lytvynchuk, et al. 2022; Sigov, 1982; Yargina, 1984 та ін.), а також нормативні документи радянського періоду (Guidance..., 1964; Guidance..., 1966; Guidance..., 1982; Procedure..., 1985), ми ілюструємо соціалістичний урбанізм як містобудівне явище, пов'язане з формуванням специфічного за своїми елементами, практиками, формами і структурами міського простору – соціалістичного, численні відбитки якого зберігають українські міста.

Намагаючись проаналізувати перетворення міських просторів, сформованих під час епохи соціалізму, у ширшому просторовому, соціальному, політичному контексті та еволюцію уявлень про них, у цій статті ми спираємося на приклад ділянки міської території і містобудівного проекту, розбудова яких була пов'язана з ідеологічними наративами побудови нового простору і нових міст – «соцміст», «вітринних» за своїм значенням. Тим самим, з одного боку, ми ілюструємо політику простору соціалістичного періоду, у тому числі періоду зародження та формування ключових її принципів, та показуємо конкретні форми її втілення у містобудівних проектах і рішеннях. З іншого боку, спираючись на конкретну ділянку, сформовану за логікою соціалістичного «виробництва простору», ми ілюструємо еволюцію уявлень про цей міський простір протягом тривалого радянського періоду, транзитного етапу та дискусію щодо найближчого майбутнього. Адже, саме ілюструючи містобудівний задум та ідеологічне наповнення ідей про соцмісто, просторові і архітектурні форми його реалізації, можна повною мірою розкрити сформовані просторово-планувальні структури та організацію території, колись орієнтованої на втілення певних ідеологічних, політичних та соціальних сенсів. А відповідно, «м'яко» змінити міський простір, інтегруючи в сучасну просторову структуру міста та наповнюючи новими функціями та сенсами.

Для відображення змісту і задач проекту планування адміністративного центру Кривого Рогу стаття спирається на містобудівні проекти різних років та їх критику (Kosenkova, 2018; Hubov, 1957; Malozomov & Pryimak, 1936); аналіз містобудівного розвитку та забудови Кривого Рогу (Makhrin, 1957; Moysenko, 1963), містобудівну документацію (Kryvyi Rih..., 1984; Kryvyi Rih..., 1978) та аналіз її втілення (Navrylov, 1979; Navrylov, 1982), краєзнавчі матеріали (Rukavitsyn, 2020).

Політика простору та його перетворення

Сучасна світова система сформована «множинністю урбанізмів» (Roy, 2011), що, закономірно, викликає питання щодо процесів формування і відтворення різних типів «урбанізму», політичних, соціальних, ідеологічних, інституційних чи будь-яких інших рамок, що супроводжують ці процеси, визначаючи тим самим, хто, як, у який спосіб і керуючись якими принципами може долучитися до формування міського простору; яка роль держави, мешканців чи будь-яких інших зацікавлених сторін у цьому процесі та які інструменти є ключовими, у тому числі, яка роль планування. А. Рой цей складний процес взаємодій у процесі формування міського простору символічно називає «горнилом» з режимів управління, проектів розвитку, ринкового регулювання та експериментів з неолібералізму (Roy, 2011). Таке трактування дозволяє інтерпретувати простір як соціальний конструкт, що формується як результат певної політики, соціальних взаємодій та регулювання.

Концептуалізація простору як соціального конструкту має тривалу історію осмислення, що відображена в роботах Е. Дюркгейма, А. Лефевра, М. Кастельса, П. Бурдьє, Б. Мура, Д. Гарві, Е. Соджи, Д. Мессі та ін. соціологів і географів, дослідження яких пов'язані з концептуалізацією соціального простору, його організації, зв'язку простору та соціальних взаємодій.

М. Кастельс, концептуалізуючи простір, підкреслював, що будь-яка теоретизація простору повинна спиратися на загальну соціальну теорію. За Кастельсом, саме люди, вступаючи у соціальні відносини, надають простору «форму, функцію, соціальне значення» (Castells, 1977), при цьому він розглядає простір не як відображення соціальної структури, а вираження кожного історичного поєднання взаємодіючих елементів і структур. Рефлексії М. Кастельса щодо соціально-просторових взаємодій, так само, як і Д. Гарві та І. Валлерстайна, Е. Соджа визначив як «соціально-просторову діалектику», в основі якої лежало твердження, що соціальні і просторові зв'язки діалектично взаємопов'язані та взаємозалежні, і що соціальні відносини, які формуються в процесі виробництва, є, як просторо-формуєчими, так і просторо-залежними» (Soja, 1980). Е. Соджа обґрунтовує організований простір як соціально сконструйований, а просторову організацію – як «соціальний продукт». Відповідно, «організація,

використання і значення простору є результатом соціальної трансляції, трансформації і досвіду» (там же). Таким чином, Е. Соджа розглядає просторову організацію як «форму соціального конструювання», що є результатом соціальної діяльності, а відповідно – змінюється зі зміною цієї діяльності і породжених соціальних взаємодій.

Д. Гарві конструювання простору та уявлень про нього так само тісно пов'язував з конструюванням часу, розглядаючи простір як результат соціальних взаємодій, де «конструювання» вкорінене в існуючі способи виробництва, відповідні соціальні взаємодії та практики (Harvey, 1990). Виходячи з цієї логіки, одні й ті ж суспільства на різних етапах чи різні суспільства в один і той же час, маючи різні економічні системи, способи виробництва і його організації, а відповідно, різний характер соціальних відносин і практик, формують різний простір, по-різному його організують і концептуалізують. Тому міський простір, його організація, перетворення і все, що пов'язане з його перетворенням, безумовно, є соціальними процесами, відзеркалює їх і еволюціонує разом з суспільством.

Обґрунтовуючи зв'язок соціального і просторового, Дорін Мессі наголошує, що «соціальне» – це також завжди «просторове», а просторове – є соціально сконструйованим (Massey, 1992). Д. Мессі сформулювала три ключові положення щодо концептуалізації простору (Massey, 1999). По-перше, простір є результатом взаємодій і формується через взаємодії, як масштабні глобальні, так і інтимні. По-друге, простір передбачає різноманіття та співіснування різних траєкторій, множинність і простір є взаємно конститутивними. По-третє, оскільки простір є результатом взаємодій, які включають матеріальні практики, він завжди перебуває у процесі становлення, він завжди продукується, і цей процес ніколи не буває завершеним. Таким чином, Д. Мессі, концептуалізуючи простір через соціальні взаємодії, що лежать в основі його продукування, розкриває динаміку простору, його рухливість і постійну здатність до перетворення (трансформації), викликану зміною соціальних взаємодій та практик.

Уявлення про простір як соціальний конструкт і результат соціальних взаємодій, крім закономірного і основоположного зв'язку просторового з соціальним та їх взаємної залежності, також відображає здатність простору та просторової організації до перетворення: будь-які зміни і перебудови соціальних зв'язків закономірно призводять до змін в організації простору, викликаючи його реструктуризації. В основі масштабних реструктуризацій простору можуть лежати ідеологічні та політичні процеси, реорганізація виробництва та впровадження нових технологій чи будь-які інші значимі процеси, що призводять до трансформації соціальних взаємодій та формування нового простору, а паралельно – конструювання нового уявлення про нього.

Крім зв'язку «просторового» і «соціального» та їх взаємного конструювання, так само закономірним є зв'язок між «просторовим» і «політичним», «просторовим» та «ідеологічним». А. Лефевр у своїх роботах (Lefebvre, 2003 [1970]; Lefebvre, 1976) обґрунтовував, що простір не можна відокремлювати від ідеології та політики, простір завжди є політичним. За Лефевром, хоча простір формується природними та історичними елементами, проте цей процес є політичним, простір як такий є політичним та ідеологічним, «він, фактично, наповнений ідеологіями» (Lefebvre, 1976). Як підкреслює А. Лефевр, простір і його політична організація, як «виражають» соціальні відносини, так і «протистоять» їм (Lefebvre, 2003 [1970]).

«Політика простору» – одне з есе А. Лефевра, проте цей вислів, як наголошують Н. Бреннер та С. Елден у своєму критичному переосмисленні А. Лефевра як теоретика території (Brenner and Elden, 2009), має двоякий контекст. З одного боку, для Лефевра «політика простору» стосується трактування соціально-просторової організації капіталізму, яку він визначає як фундаментально суперечливу – це одночасно місце і частина політичної стратегії та боротьби. З іншого боку, А. Лефевр використовує поняття «політики простору» для характеристики «національної системи просторового менеджменту» та діяльності агенцій з планування управління процесами урбанізації (там же).

Н. Бреннер та С. Елден підкреслюють, що Лефеврівське розуміння політики простору є плідною основою для дослідження, «як простори, успадковані від попередніх етапів регулювання, накопичення капіталу і політичної боротьби, постійно присвоюються, вилучаються і змінюються ... в різних географічних місцях і масштабах» (Brenner & Elden, 2009), тим самим ілюструючи методологічне значення політики простору та її трактування як довгострокового політичного процесу, що визначає конструювання простору в різних «місцях і масштабах». При цьому, сам А. Лефевр, наголошуючи на політичності простору, одночасно підкреслює, що спадок попередніх епох (а відповідно, політик – авт.) так чи інакше завжди присутній у просторі, навіть, якщо це є не очевидним, на перший погляд (Lefebvre, 1976). Таким чином, формування простору і політика його перетворення завжди мають довгостроковий вплив, будь-які політичні дії та стратегії знаходять відображення у просторі у вигляді архітектурних форм та рішень, спадку (частково) втілених містобудівних задумів і проектів, функціональної та просторово-планувальної організації території.

Для нас «політика простору» є широкою методологічною рамкою, що дозволяє аналізувати простір і міський простір, зокрема, як відображення і результат тривалих соціально-політичних процесів та стратегій різних учасників, що містить успадковані елементи різних періодів забудови території та інституційного регулювання цього процесу, а також відображає сприйняття,

осмислення і переосмислення міського простору, а відповідно – стратегії його переформатування та реконфігурації.

Останні десятиліття – це період переосмислень простору і політики простору у критичній соціальній теорії та географії, зважаючи на те, наскільки складними та різномасштабними стали процеси його «виробництва», наскільки «різними» є міські простори, сформовані у різних соціально-політичних контекстах, як відрізняється залучення акторів та інструментів, у т.ч. просторового планування, та їх вплив на продукування простору, як змінюються, власне, концепції простору та самі міські простори (щодо концептуалізації політики простору див., зокрема, Brenner, 2019; Dikeç, 2005; Dikeç, 2009; Jessop et al., 2008; Roy, 2011; Roy, 2016 та ін.).

Спираючись на тезу Е. Соджі, що «соціально вироблений простір – це сформована структура, аналогічна до інших соціальних конструктів, і є результатом трансформацій» (Soja, 1980) та підходи інших теоретиків простору (А. Лефевра, М. Кастельса, Д. Гарві, Д. Мессі та ін.), ми розглядаємо простір як динамічний соціальний конструкт, що формується у результаті взаємодії

та взаємовпливу різних акторів у визначеному географічному та соціально-політичному контексті. При цьому кожен тип простору можна інтерпретувати, базуючись на основних типах структур, що лежать у його основі та формують його, – функціональній, морфологічній та інституційній, їх зв'язаності та траєкторіях змін.

Намагаючись аналізувати процеси конструювання простору та практики його перетворення на прикладі окремих ділянок, їх певних типів чи різних міських територій, ми змушені апелювати до соціальних та політичних процесів, з якими пов'язаний той чи інший процес «вироблення простору» та його перетворення. Тим самим, модель, запропонована нами для аналізу просторових трансформацій, може бути доповнена, акцентуючи увагу на ключових для перетворення території фокусах – сформованій ідеології та інституціях, залучених акторах та доступних інструментах (рис. 1). Кожен з них окремо і всі вони разом, взаємодіючи, створюють унікальний базис розвитку міських територій і їх перетворення. Ідеології – є відображенням політичних поглядів, цінностей і принципів управління, що імплементуються в стратегії розвитку території,

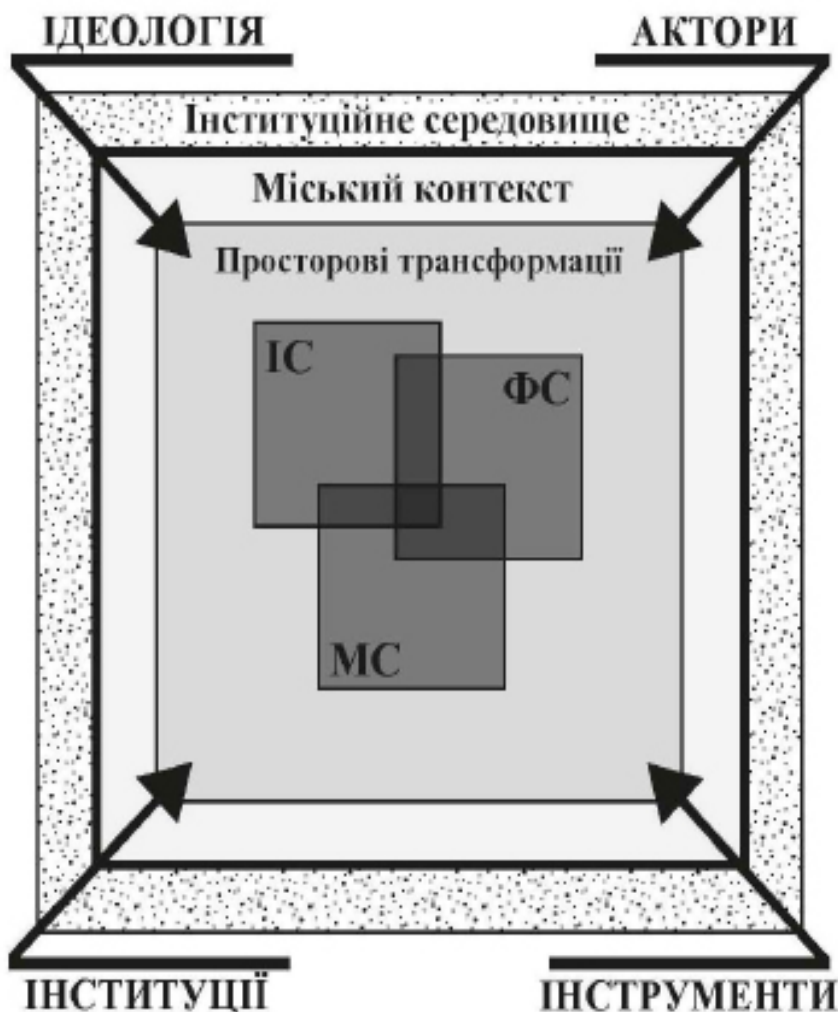

Рис. 1. Модель просторових трансформацій (авторська розробка, доповнена)
(ФС – функціональна структура; МС – морфологічна структура; ІС – інституційна структура)

визначають дійових осіб та інституції, що беруть участь у формуванні території, загальний соціально-політичний контекст її розвитку. Інституції, будучи соціальними конструктами, є втіленням прийнятих у суспільстві моделей взаємодії, у тому числі з простором, що продукують загальні правила, норми і стандарти, тим самим встановлюючи підходи, принципи та цінності організації простору, які надалі імплементуються через конкретні практики та переосмислюються в процесі публічного (чи непублічного) дискурсу. Під акторами ми розуміємо дійових осіб, які в різний спосіб, у процесі цілеспрямованої діяльності чи іншої активності, впливають на організацію простору та її зміни (шляхом розроблення правил і інструментів, визначення стратегій і планів, територіального планування та проектування, управління та комунікації, інвестування та будівництва, шляхом здійснення повсякденних та інших соціальних практик, у тому числі через залучення до дискурсу про перетворення простору). А інструменти – це доступні способи впливу на перетворення простору, як нормативні, формальні, так і неформальні.

Сукупно і ідеології, і інституції, і актори та інструменти створюють специфічний соціально-політичний контекст розвитку території та її трансформацій, переформатування кожної зі структур, що лежать в її основі.

Закономірно, що простір, як обґрунтовано вище, весь час перебуває у русі, у процесі становлення і переформатування, як соціальна і політична категорія він є рухливим за своєю природою. У той же час, виділяються періоди, коли логіка перетворення простору змінюється принципово: відбувається різка зміна соціально-політичного і економічного контексту розвитку території, викликана технологічними чи соціальними революціями, які призводять до становлення кардинально іншого середовища розвитку урбанізму. Це стосується, зокрема, соціалістичного етапу розвитку міського простору (і соціалістичних міст) та постсоціалістичного транзитного етапу (і постсоціалістичних міст відповідно), що позначає перехідну стадію соціально-політичного контексту розвитку міст – ідеологій, інституцій, акторів та інструментів, на яких базується «вироблення простору» (детальніше про постсоціалістичні міста та постсоціалістичну транзитність – див. Mezentssev & Denysenko, 2018; Denysenko, 2022). Нижче ми розглядаємо сутність соціалістичного урбанізму, відображаючи міський простір як результат впливу ідеології соціалізму та радянської політики простору, а також ілюструємо, як вони впливають на розвиток містобудівних проєктів та міських просторів соціалістичного періоду і їх перетворення.

Соціалістичний урбанізм як політичне і містобудівне явище

Для відображення логіки змін міських територій, характеру перетворень і реструктуризацій, аналізу

організації міського простору та концепцій, що лежать в основі такої організації, ми, безперечно, змушені апелювати до періоду соціалізму та відповідної політики простору, інституцій, інструментів та способів ухвалення рішення. Це дозволяє не лише проаналізувати становлення соціалістичних структур у наших містах, а пізніше їх згортання і деградацію, переформатування і перебудову, але й відобразити, як ідеологічні наративи та установки цього періоду впливали на формування «політики простору» та її втілення у проєктах планування. Крім того, це дає змогу проілюструвати політику простору як частину більш широкого політичного та ідеологічного дискурсу, що впливає на логіку розвитку будь-яких просторових процесів, а відповідно, є важливим для відображення взаємозв'язків між простором та політикою, просторовим та політичним, які є фундаментальними за своїм характером, як було показано вище.

Крім того, доцільність аналізу соціалістичного кризису призму його впливу на українські міста пов'язана з наступними обставинами. По-перше, значною тривалістю етапу «розбудови соціалізму» і його впливом на характер забудови та формування просторово-планувальної, функціональної та інших структур українських міст. По-друге, специфічністю соціалістичного містобудівного явища, в основі якого лежав жорсткий зв'язок з ідеологією, що визначала логіку, пріоритети та концепції розвитку територій, що різко змінилися з розпадом СРСР. По-третє, необхідністю переосмислення впливу соціалістичного містобудівного явища на розвиток українських міст та міських територій, зокрема, щодо «виробництва простору» і його планування, підпорядкованих інтересам та потребам в масштабі всього СРСР; індустріалізації та консервації ресурсоорієнтованих виробництв і відповідної функціональної структури міст; руйнування існуючих історичних структур у містах і розбудови нових просторових структур, частина з яких почала швидко деградувати після зміни просторової логіки розвитку території у 1990-х роках і т.п.

У цьому контексті соціалізм доцільно сприймати не як етап, що завершився для українських міст 30 років тому, а як період та ідеологію, яка настільки сильно вплинула на політику простору, його «виробництво», форми, функції і структури, на наше сприйняття і осмислення простору, що його вплив все ще не завершився, якщо розглядати триваючий транзитний етап, як наслідок існування соціалізму. Саме апеляція до соціалізму дає розуміння логіки формування міських територій в одному ідеологічному та інституційному середовищі, та їх перетворення в інших умовах, під час постсоціалізму. У цьому зв'язку важливо підкреслити принципову відмінність логіки розвитку території досоціалістичного періоду і пізніше соціалістичного, яка розбудовувалася як протиставлення існуючому до цього досвіду та будь-якому капіталістичному досвіду загалом. Так само і постсоціалістичний, транзитний етап,

з цієї точки зору – етап докорінної зміни логіки розвитку території, ідеології і політики простору. Е. Стеннінг та К. Гершельман наголошують, що «постсоціалізм не просто виникає після соціалізму, але також на протигагу йому» (Stenning & Hörschelmann, 2008). Спираючись на цю тезу, постсоціалізм – це те, що з'явилося «замість соціалізму», а відповідно, постсоціалізм з його новими процесами, формами, функціями і структурами – це значною мірою протиставлення соціалізму, протиставлення соціалістичним цілям політики простору і способам його виробництва. А відповідно, усвідомлення логіки змін і виробництва простору постсоціалістичного періоду вимагає апеляції до соціалістичного етапу та переоцінки способів конструювання простору та їх наслідків.

Соцурбанізм як модель міського розвитку (Bernhardt, 2005; Diener & Hagen, 2013; Murawski, 2018) спирався на відсутність приватної власності та конкуренції, державну власність і контроль над засобами виробництва і ресурсами, у т.ч. земельними. При цьому важливо наголосити, що соцурбанізм і «просторовість соціалізму», що формувалася як результат радянської політики простору та планування, а також регулювання доступу до житла, товарів і послуг, важливо розглядати крізь призму конструювання просторового і соціального: соціального через просторове, і просторового через соціальне. Як наголошує О. Голубчіков, під час соціалізму міста розглядалися як важлива частина «виробництва соціалістичної просторовості» (Golubchikov, 2017). Зв'язок конструювання соціального і просторового для радянської держави був нерозривним, що проявилось в ідеях про нові просторові та архітектурні форми та новий простір – соціалістичні міста, що відповідатимуть цілям побудови соціалізму (і втілюватимуть їх). Тим самим закладалася основоположна ідея зв'язку між ідеологічним, соціальним і просторовим у радянському місті.

Навіть частково еволюціонуючи, змінюючись та позбуваючись окремих рис, радянська політика формування простору так чи інакше спиралася на ключову ідею конструювання простору в інтересах радянської держави (яка «уособлювала» диктатуру пролетаріату) та його підпорядкування ідеологічним установкам і цілям (декларування соціальної рівності, доступності, тощо). Інші складові політики вироблення простору – інституції та інструменти, – змінюючи свої організаційні форми, функції та завдання, тим не менше покликані були відповідати декларованим ідеологічним гаслам та політичним цілям. Тому міські простори періоду соціалізму, незалежно від географічного контексту, мають так багато спільних рис щодо їх просторової організації і планувальної структури, архітектурних форм та інших рис, де виразно «читаються» ідеологічні і політичні посили навіть через десятиліття: масове типові житло та мікрорайонна забудова, великі площі промзон, монументальні громадські простори, численні споруди і комплекси громадського призначення,

тощо. Водночас, практика їх трансформації, що логічно, виявилася дуже різною і дуже залежною і від національного інституційного і місцевого просторового контексту, що актуалізує питання вивчення моделей таких трансформацій і реструктуризацій у різних міських середовищах.

М. Муравські наголошує, що соціалістичний урбанізм необхідно розглядати у контексті форми, у яку він був затиснений політико-економічними імперативами: «заміна капіталістичного способу виробництва соціалізмом, створення відповідних фізичних, інституційних та ідеологічних надструктур для забезпечення посилення цих трансформацій» (Murawski, 2018). Таким чином, ключовим для розуміння, сприйняття і аналізу соцурбанізму (як і постсоціалістичного урбанізму) є усвідомлення способів його вироблення («конструювання»).

Спираючись на дискурс щодо просторової організації, а також планування, будівництва та реконструкції міст у 30-х (Kosenkova, 2018; Milyutin, 1930; Sabsovich, 1930; Skvortsov & Efremov, 1934; Zelenko, 1930), 50-60-х (Holovko, 1960; Town planning..., 1968; Trapeznikov, 1960), 70-80-х (Kovalenko, 1976; Palamarchuk, 1980; Sigov, 1982; Yargina, 1984), а також документи, що врегульовували цей процес (Guidance..., 1964; Guidance..., 1966; Guidance..., 1982; Procedure..., 1985), можна виділити декілька ключових рис соціалістичного «виробництва простору», що вирізняють його серед інших типів продукування простору, формуючи специфічне явище соцурбанізму.

1. Простір як такий і всі процеси його переформатування тісно пов'язані з ідеологією.
2. Централізована та жорстко ієрархізована система прийняття рішень, у т.ч. у сфері планування та забудови.
3. Будь-яке формування простору на мікро- чи макрорівні підпорядковане інтересам конструювання СРСР і відповідного просторового масштабу.
4. Планування розглядається як основа соціального життя і будь-якої економічної діяльності, а відповідно – конструювання простору.
5. Планування розвитку територій формується як комплексний багаторівневий процес.
6. Забудова міст спирається на типові проектування.
7. Планування територій має технократичний характер.

Таким чином, сформована система прийняття рішень у сфері планування та будівництва, крім «раціонального розміщення продуктивних сил» та «комплексного розвитку населених місць», була покликана конструювати простір у такий спосіб, щоб він відповідав задачам розбудови СРСР та досягненню ідеологічних цілей (тим самим закладаючи підвалини майбутніх викликів і проблем, коли сформовані територіальні комплекси, жорстко зв'язані між собою, почали руйнуватися).

Соціалістичний міський простір – це простір, що вирізняється зв'язком соціального, ідеологічного та просторового, своєю організацією

і структуризацією, своїм масштабом структур, своєю естетикою і, зрозуміло, сформованими сенсами. Це був простір, що не просто утворювався в процесі соціального життя і був його продуктом, як будь-який інший соціальний простір; це був «сконструйований» простір, що штучно конструювався на різних рівнях – на рівні повсякдення і мікро-структур, на рівні міського масштабу і його активного перетворення, на рівні регіонів, де формувалися нові структури, на національному рівні, який розвивався в процесі такого конструювання, і на рівні СРСР, де створювалися нові «надструктури». Тому політика простору періоду розбудови соціалізму та політика планування міських територій – це специфічне просторове та містобудівне явище, що заслуговує уваги і в контексті його ідеології та її відображення в політиці розвитку міст та міському просторі, і в контексті її цілей, інструментів та конкретних проєктів трансформації міських територій.

Містобудівний проєкт адміністративного центру Кривого Рогу та пл. Молодіжна (Радянська) як його ядро: еволюція уявлень та змін

Кривий Ріг – одне з міст, де адміністративний центр розташований не в історичному центрі міста: виконавчий комітет та міська рада в 70-х роках були розміщені у новозбудованому приміщенні у спеціально спроектованому новому «міському центрі» на вільних від забудови територіях т.зв. «соцміста». Відповідно, для усвідомлення логіки цих процесів – перенесення і побудови «нового центру», його втілення і наступних трансформацій – передусім слід апелювати до ідей про соцмісто і побудову «нового міста» в Кривому Розі, перших проєктів планування та еволюції відповідних ідей, логіки розбудови та структурування території як відображення «політики простору».

Виникнення соцміста у Кривому Розі пов'язане з будівництвом Криворізького металургійного заводу (нині – ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»), рішення про ударне будівництво якого було ухвалене в 1931 р. З цього моменту розпочинається активна розбудова соцміста – «міста металургів» – з його першими вітринними багатоповерхівками, широкими вулицями та першим трамваєм, а також численними бараками і землянками, де проживали тисячі робітників «Кривбуду» – одного з найбільших індустріальних будівництв т.зв. другої п'ятирічки в УРСР. Соцмісто Кривого Рогу 30-х років – це суміш найрізноманітнішої забудови: «парадного» житла перших 14 соцмістівських багатоповерхівок, втілених оригінальних авторських проєктів Будинку комуни, Ділового клубу та інших знакових будівель не лише соцміста, але й тієї епохи загалом, за проєктами Й. Каракіса, П. Юрченка, В. Троценка, а також бараків і навіть землянок; це перший досвід комплексного планування і забудови у місті; це новий імпульс розвитку Кривого Рогу.

Саме тоді, в 30-х роках, у перших проєктах планування соцміста виникає ідея розміщення тут адміністративного центру всього міста Кривого

Рогу, що вкладається в загальну ідеологічну та просторову логіку побудови «нового міста» та «великого соціалістичного Кривого Рогу». Водночас уже тоді, під час розроблення перших проєктів планування виникає дискусія щодо долі «старого міста» – історичного центру – та його місця в новому соціалістичному Кривому Розі. Ця дискусія, втім, мала не ідеологічне, а містобудівне підґрунтя: місто розвивалося довкола численних місць видобутку залізної руди, що зумовило «порізаність» території залізницями та відповідні труднощі просторової зв'язаності віддалених і розрізнених частин міста. Як пізніше відзначатиме головний архітектор міста, саме «характер природного залягання рудного тіла визначив лінійну розчленовану структуру планування і забудови міста» (Навгулов, 1979). І так само наявність покладів залізної руди визначила появу тут промислового гіганта – Криворіжсталі, що на десятиліття впливатиме не лише на економічний профіль міста, але і його містобудівний розвиток: забудову нових територій і масове будівництво житла, розростання вуличної мережі і транспортного сполучення, потужну громадську забудову і зрештою – перенесення адміністративного центру як символічне завершення просторової та ідеологічної логіки розвитку «соцміста».

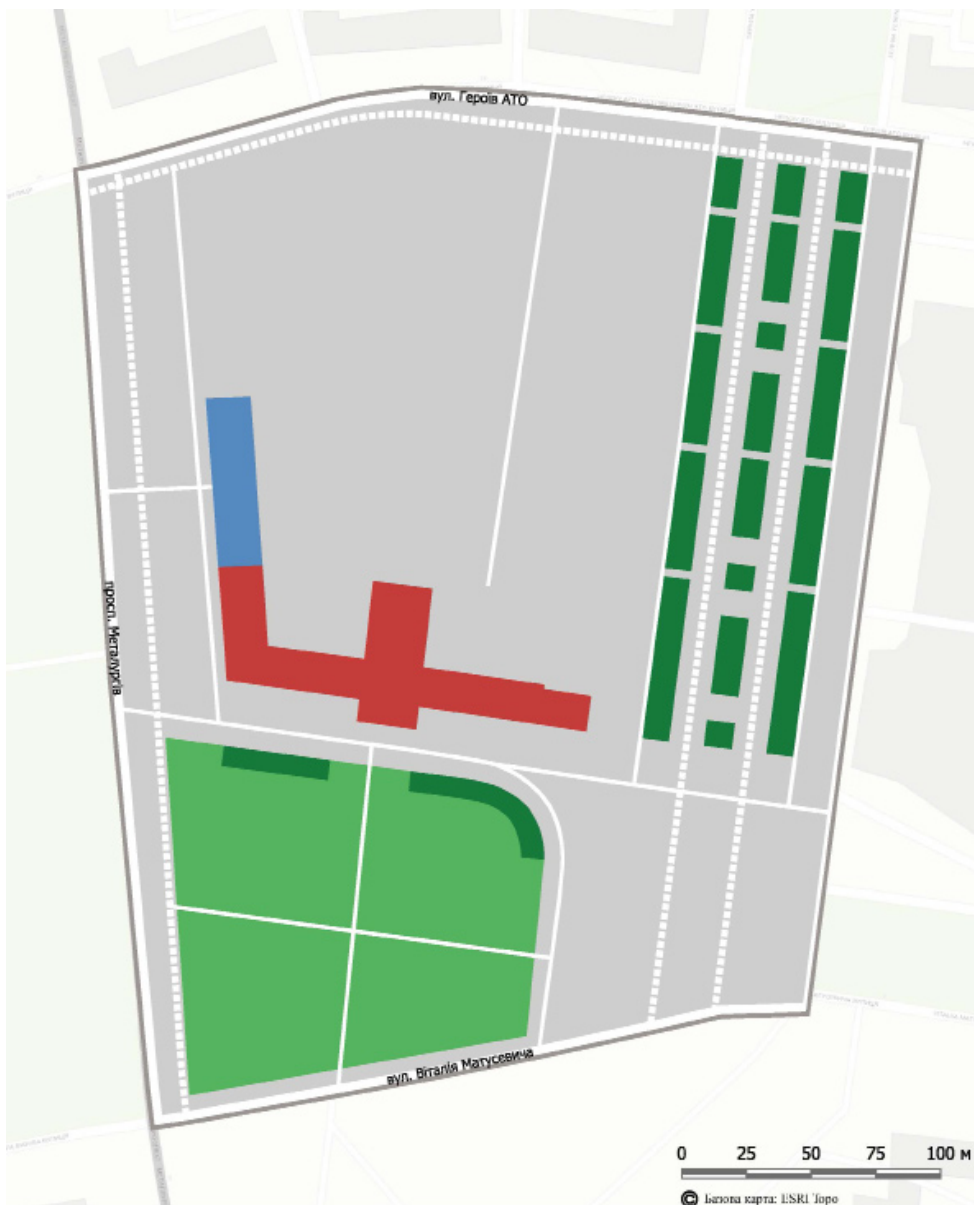
Перші роботи з проєктування соцміста були розпочаті Південним металургійним трестом «Південкриця» Вищої ради народного господарства СРСР та виконувалися під керівництвом харківського архітектора В. Троценка, за проєктами якого побудовані перші споруди соцміста на початку 30-х років. З 1930 р. планування соцміста виконувалось групою київських архітекторів під керівництвом В. Заболотного, яка розробила ескізний проєкт планування Кривого Рогу та детальний проєкт планування Довгинцевської площадки (майбутнє соцмісто мало бути розміщене між металургійним заводом та ст. Довгинцеве на вільній від забудови території). Хоча цей проєкт був затверджений у 1932 р., управління Кривбуду, по суті, не виконувало проєкт та замовило новий проєкт планування у Ленінграді. У підсумку, експертна комісія Всесоюзної Ради комунального господарства при Центральному виконавчому комітеті СРСР визнала обидва проєкти непридатними для втілення, і розробку нового проєкту виконував інститут «Діпромисто» в Харкові (проєкт затверджений у 1936 р.).

Хоча вперше ідея розміщення адміністративного центру у соцмісті була відображена в проєкті соцміста арх. В. Заболотного, частина рішень цього проєкту, у т.ч. щодо адміністративного центру, були піддані критиці. Критика стосувалася: «архітектурно-композиційної одноманітності», «недостатньої кількості площ», невдалої орієнтації вуличних магістралей, «невдалого розміщення загальноміського центру на залізничній магістралі» (Malozomov & Pryimak, 1936; Kosenkova, 2018). З сьогоденної перспективи та з огляду на реалізовану забудову соцміста, просторове та

композиційне рішення адміністративного центру в проєкті В. Заболотного виглядає, з одного боку, як закономірна данина тогочасній монументальності з її масштабними формами та ідеологізованою «парадністю». З іншого боку, привертають увагу оригінальні композиційні прийоми, зокрема, віддалення адміністративного центру від головної вулиці соцміста з її потоками, просторова орієнтація щодо неї, композиційна відкритість зони центру та її зв'язаність, як з соцмістом, так і прилеглою територією.

Натомість у затвердженому проєкті 1936 р. передбачалося, що «основною ідеєю планування Довгинцевської площадки [територія соцміста] є

створення в центрі її парадного авеню, шириною в 120-150 м, довжиною біля 2 км, що представляє собою архітектурно-замкнений простір» (Malozomov & Pryimak, 1936). Передбачалося, що в його західній частині розміщуватиметься загальноміський центр з приміщенням міської ради, який повинен «замкнути перспективу авеню», а в східній – районний центр «з крупними громадськими будівлями, що так само замкнуть перспективу» (там же). Таким чином, проєкт харківських архітекторів, як і проєкт авторства В. Заболотного, підтримував і розвивав пропозиції з розміщення загальноміського центру в соцмісті і відповідно, його організації та забудови не лише як житлового району, а району

Умовні позначення

Використання території:

- Зелені зони загального користування
- Декоративні насадження

Використання будівель і споруд:

- Адміністративні об'єкти
- Об'єкти освіти, науки та культури

Рис. 2. Використання території Молодіжної пл., 1978
(відтворено за даними Kryvui Rih..., 1978)

з адміністративними і громадськими об'єктами загальноміського значення. Проте і розміщення адміністративного центру, і його композиційне рішення в проекті 1936 були зовсім іншими.

Грандіозні плани були перервані Другою Світовою війною, проте у 50-х роках, коли територія соцміста, зокрема, головної вулиці – просп. Металургів (тоді – просп. Сталіна), знову почала активно забудовуватися, а відповідно, тією чи іншою мірою, реалізувалася ідея про соцмісто, повернулися і до ідеї організації адміністративного центру в соцмісті та центральній площі. Генеральний план Кривого Рогу 1955 р., розроблений «Діпромїстом», передбачав послі-

довну розбудову загальноміського центру, що повинен був включати, як адміністративні, так і громадські будівлі, які формуватимуть цілісний комплекс споруд. «Будинок Рад», де розмістяться «виконком, міський партком та інші організації», як інформувала місцева газета «Червоний Гірник» в 1958 р., буде розташований «... на великій, забрукованій гранітом міській площі», де відбуватимуться «масові демонстрації трудящих» (цит. за – Rukavitsyn, 2020), у центрі площі «... здійснюється в небо обеліск, що відтворює велич мирної праці радянських людей» (там же). Тим самим, проект чітко відображав ідеологічні наративи цього періоду, так само, як і уявлення

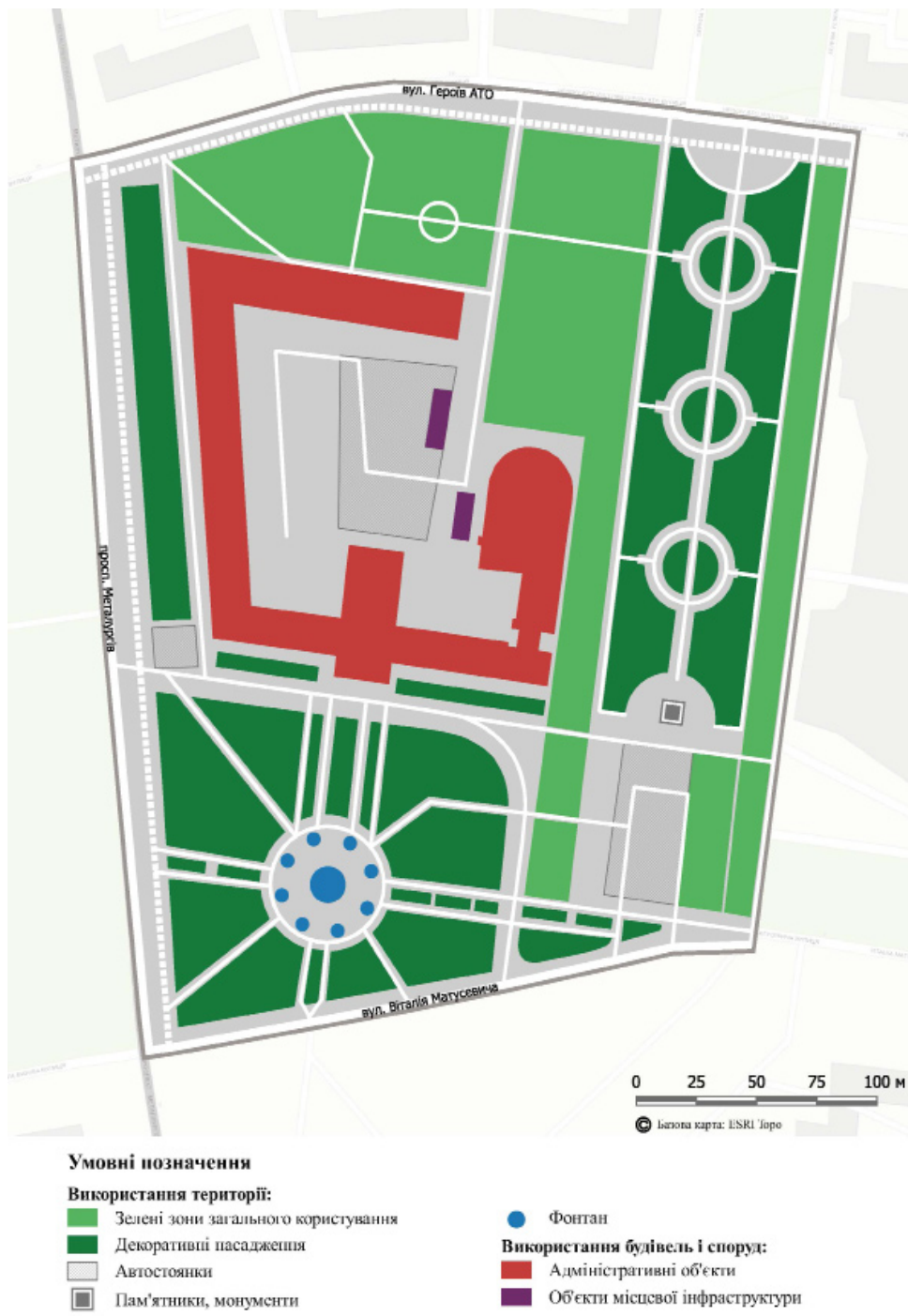

Рис. 3. Використання території Молодіжної пл., 2020 (складено автором)

про громадські простори в місті, їх просторову організацію і призначення, наповнював міський простір відповідною символікою і сенсами.

Проект забудови «центральної частини міста», розроблений архітекторами інституту «Діпромiсто» І. Панкратовим та Н. Гашпар як частина проекту детального планування (Нубов, 1957), передбачав, що площу оточуватиме периметральна забудова адміністративного, громадського та житлового призначення з облаштованими декоративними насадженнями внутрішніх дворів. Площа перед будівлею «Будинку Рад» мала бути оформлена зеленими насадженнями з монументом Леніну по центру, перед входом до «Будинку Рад», поруч мала розміститися невелика автомобільна стоянка. Решта території пустувала, що покликане було створити композиційно виразний ансамбль забудови і водночас мало визначене функціональне навантаження: територія мала використовуватися для святкування ідеологічно забарвлених урочистостей. Згідно проекту, площа мала бути оточена зеленими насадженнями: проспект Металургів відділяв її від Парку Героїв, паралельно проспекту мала проходити озеленена вулиця (майбутня «Алея 200 каштанів»), тут же брала початок вулиця Бульварна (майбутня вул. XXII Партз'їзду, сучасна вул. В. Матусевича). Таким чином, проект 50-х років мав багато спільного з ідеями проекту 30-х: «парадна двокілометрова авеню», яка в західній частині завершується загальноміським центром з будівлею міської ради.

Ідея розбудови загальноміського центру послідовно реалізується у 60-х роках, коли було ухвалене рішення про будівництво комплексу будівель Криворізького гірничорудного інституту (Криворізький національний університет), що став однією з ключових будівель громадського призначення майбутнього міського центру та вплинув на його планувальну структуру. Фасад інституту був орієнтований на вул. Бульварну (пізніше вул. XXII Партз'їзду, сьогодні – вул. В. Матусевича). Саме ця вулиця повинна була стати композиційною віссю адміністративного і культурного центру міста з численними освітніми та культурними закладами загальноміського значення та висотними будівлями, тим самим утвердивши роль соцміста як міського центру.

Станом на кінець 70-х рр. серед об'єктів, які були покликані з архітектурно-композиційної та функціональної точки зору сформувати загальноміський центр, були збудовані – «Будинок Рад», навчальний і науково-дослідний Гірничорудний інститут, будинок побуту, цирк, кінотеатри, критий ринок та інші об'єкти торгівлі. Проте для втілення масштабних ідей розбудови міського центру як комплексного проекту був організований конкурс на проект планування і забудови центру Кривого Рогу,

де взяли участь кілька українських проектних інститутів. Конкурсні проекти містили «пропозиції архітектурно-планувальної організації і покращення об'ємно-просторової виразності сформованої забудови» шляхом будівництва низки нових об'єктів (Навгулов, 1979). За рішенням журі, проект детального планування центру розроблявся Українським державним інститутом проектування міст «Діпромiсто», гол. арх. проекту О. Рапопорт. У цьому проекті було розроблено три варіанти об'ємно-просторових рішень для ділянки центру; основні об'єкти, зважаючи на значимість території, мали бути реалізовані за індивідуальними проектами (Кривуї Ріх..., 1978). Відповідно, проект 1978 р. спирався на виконані раніше проектні розробки інших установ, зокрема, харківського інституту «Укрміськбудпроект» (житлові будинки, вбудовано-прибудовані магазини, готель); криворізького філіалу інституту «Дніпроцивільпроект» (історико-краєзнавчий музей) та ін. (Кривуї Ріх..., 1978). Залучення багатьох проектних установ та акцент на індивідуальні проекти відображає значимість і масштабність проекту розбудови центру Кривого Рогу та увагу до процесу його втілення.

Проект 1978 р., логічно продовжуючи ідеї попередніх проектів, розглядав Молодіжну площу (колишню Радянську пл.) як «головне композиційне ядро всієї просторової системи центру соцміста», а вул. Матусевича (тоді - XXII партз'їзду¹) як «головну парадну вулицю» (Кривуї Ріх..., 1978), що повинна була зв'язати два основні вузли планувального району – пл. Молодіжну, з одного боку, та вузол в районі вул. О. Васякіна (тоді – Будьонного) та П. Дорошенка (тоді – Блюхера). Тим самим, вул. Матусевича повинна була виконувати роль композиційної осі з численними громадськими будівлями, переважно культурного та освітнього характеру, що, по суті, було певною рефлексією ідей ще 30-х років.

Ця територія – ділянка умовного центру – була єдиною вільною територією у соцмісті вкінці 70-х років, а відповідно, її забудова мала стати логічним завершенням втілення містобудівного проекту соцміста. На Молодіжній площі на цей момент уже були збудовані приміщення «Будинку рад» та інституту «Металургавтоматика», до 200-ліття Кривого Рогу закладена «Алея 200 каштанів» (рис. 2). Тим самим було розпочато реалізацію адміністративного комплексу споруд, що мав тут розміститися, сформувалися ключові елементи просторової організації майбутньої площі. Планувалося, що тут будуть зосереджені передусім адміністративно-управлінські функції, по периметру площі мали бути добудовані монумент «Слава праці», історико-краєзнавчий музей, будинок політпросвіти та готель, що мали сформувати цілісний завершений вигляд «Радянської площі». Зокрема, проектом було передбачено будівництво кількох висотних споруд, які мали сформувати вертикальні акценти та створити

¹ XXII з'їзд КПРС увійшов в історію як з'їзд, на якому була затверджена Програма КПРС та проголошено про побудову комунізму до 1980 р.

в центрі площі «багатопланову кругову панораму з ярусним наростанням об'ємів» (Кругуї Ріш..., 1978). Більшість задуманого лишилася у вигляді планів, а формування комплексу «Будинку Рад» було завершено у 1985 р. з добудовою циліндричної будівлі Будинку політпросвіти.

У 1988 р. було відкрито станцію «Будинок Рад» швидкісного трамваю. Як очікувалося в проєктах планування, зупинки швидкісного трамваю разом з «Алеєю 200 каштанів» повинні були сформувати меридіональну пішохідну зону в межах центру, що мала стати одним з ключових елементів його просторової організації. Самі ж станції повинні були стати «фокусними містобудівними акцентами, де будуть розміщені об'єкти торгівлі, побуту, громадського харчування, адміністративні та інші будівлі» (Навгулов, 1979). Тоді ж вкінці 80-х рр. по проєкту архітектора А. Сайковського (Rukavitsyn, 2020) була облаштована територія площі та скверу від просп. Гагаріна до вул. В. Матусевича. Таким чином, наприкінці радянського періоду завершилося формування архітектурного вигляду та просторової організації Молодіжної площі як композиційного ядра так і не реалізованого повною мірою проєкту загальноміського центру і сформовано її просторово-планувальну структуру, що зберігається до цього часу (рис. 3).

Хоча формування загальноміського центру в баченні кінця 70-х років не було повною мірою реалізовано: амбітні проєкти освітніх та культурних закладів не були втілені, не було сформовано контур забудови площі у запланованому вигляді з його вертикальними та об'ємними акцентами, сучасна вул. В. Матусевича так і не сформувалася як «парадна» пішохідна зона, проте тривале і послідовне втілення загальноміського центру на цій ділянці території сформувало тут надзвичайно стійкі освітні і адміністративні функції, що є ключовими елементами функціональної та просторово-планувальної структури цієї міської території.

Висновки

Проєкт розміщення нового загальноміського центру у соціалістичній Кривої Рогі і відповідні перетворення міського простору, включаючи пл. Молодіжну як композиційне ядро планованого загальноміського центру, – є відображенням не лише появи цього містобудівного проєкту, його еволюції, втілення та наступних перетворень території. Цей проєкт розбудови загальноміського центру та архітектурні, композиційні, просторові рішення, що лежали в його основі, розкривають уявлення про місто та організацію міського простору в баченні архітекторів та планувальників радянського періоду, їх зміни і відповідні зміни рішень у проєктах планування, а тому є спадщиною цілої епохи та еволюції уявлень про місто та міський простір. Так само, як криворізьке соціалістичне місто, періоду забудови 30-х років є важливою частиною української містобудівної спадщини – і як просторове відображення історичної епохи та її

наративів, і як відображення еволюції містобудівних підходів, і як місце реалізації проєктів знакових українських архітекторів тієї епохи.

Розміщення адміністративного центру у соціалістичній виявилось дуже стійкою містобудівною ідеєю та проєктом, втілення якого тривало майже пів століття від появи ідеї та першого проєкту на початку 30-х років до його часткової реалізації в 70-х рр. Протягом цього періоду ідея послідовно адаптувалася та змінювалася, трансформуючись у конкретні планувальні рішення та підходи, які відрізняються у проєктах різних років. У той же час, ключові аспекти цього містобудівного проєкту, фактично, лишилися незмінними протягом багатьох десятиліть: ідея розташування центру у соціалістичній, зв'язок та інтегрованість у соціалістичську територію, вибір ділянки для розміщення «Будинку Рад» та бачення її як ядра адміністративного центру, організація загальноміського центру довкола композиційної осі – вул. Матусевича, поєднання адміністративно-управлінських функцій з освітньо-культурними, парадність і монументальність форм.

Навіть зараз, через десятиліття, Молодіжна площа зберігає сформовані риси парадності та монументальності, її просторова організація, на відміну від багатьох інших публічних просторів, майже не змінилася з часу завершення останнього будівництва та облаштування зелених зон наприкінці радянського періоду. Це все ще приклад ділянки міської території, де функціональна, морфологічна і просторова структури зберігають доволі жорсткий зв'язок, сформований ще в радянський період. Хоча площа є громадським простором, але її адміністративні функції і «парадна» роль є настільки домінуючими, що все ще витісняють будь-яку публічність – тут майже немає будь-якої типової для громадського простору активності, навіть облаштований сквер поруч, що, згідно з радянськими планувальними ідеями, розглядався як транзитний простір, відіграє слабку транзитну чи рекреаційну роль, переважно пустуючи. З цієї точки зору, це громадський простір, з якого засобами планування людина була витіснена: він не транзитний, не прогулянковий, не комфортний і не зручний. І так само за допомогою інструментів планування може бути «повернена»: шляхом підвищення інтегрованості з парковою зоною, посилення транзитності «Алеї», здійснення мікрозонування площі і підвищення її інклюзивності, зв'язку з пішохідними і велосипедними маршрутами.

Розглядаючи у цій статті міське планування крізь призму «способів конструювання простору», ми аналізуємо радянський спосіб конструювати простір і роль планування у цьому процесі, його значення для виконання ідеологічних задач. Сьогодні важливе (пере)усвідомлення ролі і можливостей міського планування для створення комфортного міського середовища, що враховуватиме і нові нормативні вимоги, і специфіку міського простору та його функцій, і

його естетику та соціальну роль. Хоча фізично пл. Молодіжна, як і багато інших громадських просторів в Україні, майже не змінилася за останні десятиліття (крім деяких елементів благоустрою), проте за цей період відбулася фундаментальна зміна уявлень про громадські простори, їх функції і призначення (Mezentsev et al., 2020; Neugebauer & Rekhviashvili, 2015), тому громадські простори, безумовно, будуть і повинні

змінюватися. Важливо, щоб ці зміни відбувалися, базуючись на усвідомлених планувальних рішеннях і підходах, вивченні історичного і містобудівного контексту відповідної території, її інтегрованості у навколишній простір, підходах мікрозонування, інклюзивності і створенні комфортного середовища для різних соціальних груп.

Список використаних джерел:

- Bernhardt, C. (2005). Planning urbanization and urban growth in the socialist period: the case of East German new towns, 1945-1989. *Journal of Urban History*, 32(1), 104-119. DOI: 10.1177/0096144205279201.
- Bradshaw, M., and Stenning, A. (2004). Introduction: transformation and development. In *East Central Europe and the Former Soviet Union*. Routledge.
- Brenner, N. (2000). The urban question: reflections on Henri Lefebvre, urban theory and the politics of scale. *International Journal of Urban and Regional Research*, 24(2), 361-378.
- Brenner, N. (2019). *New Urban Spaces: Urban Theory and the Scale Question*. Oxford University Press.
- Brenner, N., and Elden, S. (2009). Henri Lefebvre on state, space, territory. *International Political Sociology*, 3(4), 353-377.
- Castells, M. (1977). *The Urban Question. A Marxist Approach*. London: Edward Arnold.
- Denysenko, O. (2022). Transition and urban transformations in post-Soviet perspective: approaches and conceptualization. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya / Економічна та соціальна географія*, 87, 6–13, DOI: 10.17721/2413-7154/2022.87.6-13. [In Ukrainian]. [Денисенко О. (2022). Транзитність і трансформації міського простору у пострадянській перспективі: підходи та концептуалізація. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya / Економічна та соціальна географія*, 87, 6–13].
- Diener, A. C., & Hagen, J. (2013). From socialist to post-socialist cities: narrating the nation through urban space. *Nationalities Papers*, 41(4), 487-514. DOI: 10.1080/00905992.2013.768217.
- Dikeç, M. (2009). Space, politics and (in)justice. Available at: <https://www.jssj.org/article/lespace-le-politique-et-linjustice/>
- Dikeç, M. (2005). Space, politics, and the political. *Environment and Planning D: Society and Space*, 23(2), 171-188. DOI: 10.1068/d364t.
- Dikeç, M. (2012). Space as a mode of political thinking. *Geoforum*, 43(4), 669-676. DOI: 10.1016/j.geoforum.2012.01.008.
- Ginzburg, M.Ya. (1933). Creative discussion of the Union of Soviet Architects. *Architecture in the USSR*, 3-4, 12-14. [In Russian]. Гинзбург М.Я. (1933). Творческая дискуссия Союза советских архитекторов. *Архитектура СССР*, 3-4, 12-14.
- Golubchikov, O. (2016). The urbanization of transition: ideology and the urban experience. *Eurasian Geography and Economics*, 57(4-5), 607-623. DOI: 10.1080/15387216.2016.1248461.
- Golubchikov, O. (2017). The post-socialist city: insights from the spaces of radical societal change. In *A Research Agenda for Cities*. Edward Elgar Publishing, 266-280. DOI: 10.4337/9781785363429.00030.
- Guidance on composition, procedure for elaboration, coordination and approval of the regional planning schemes and projects, planning and construction of towns, urban-type and rural settlements. Approved by USSR State Committee for civilian construction and architecture on December 29, 1982. [In Russian]. [Инструкция о составе, порядке разработки, согласования и утверждения схем и проектов районной планировки, планировки и застройки городов, поселков и сельских населенных пунктов. Утверждена приказом Государственного комитета по гражданскому строительству и архитектуре при Госстрое СССР от 29 декабря 1982 г.].
- Guidance on elaboration the projects of city planning and construction СН 345-66. Approved by USSR State Committee for Construction on March 23, 1966. [In Russian] [Инструкция по составлению проектов планировки и застройки городов СН 345-66. Утверждена Государственным комитетом Совета Министров СССР по делам строительства 23.03.1966г.].
- Guidance on procedure for elaboration general plans for towns and urban-type settlements. Approved by USSR State Committee for civilian construction and architecture on July 28, 1964. [In Russian]. [Указания о порядке утверждения генеральных планов городов и поселков городского типа СССР. Утверждены приказом Государственного комитета по гражданскому строительству и архитектуре при Госстрое СССР 28 июля 1964 г.].
- Harvey, D. (1990). Between space and time: reflections on the geographical imagination. *Annals of the Association of American Geographers*, 80(3), 418-434.
- Havrylov, I.N. (1979). Experiences of Kryvyi Rih general plan implementation. *Construction and Architecture*, 5, 1-4. [In Russian]. [Гаврилов И.Н. (1979) Практика осуществления генерального плана Кривого Рога. *Строительство и архитектура*, 5, 1-4].

- Havrylov, I.N. (1982). The results of Kryvyi Rih general plan implementation. *Construction and Architecture*, 4, 2-5. [In Russian]. [Гаврилов И.Н. (1982). Итоги реализации генерального плана Кривого Рога. *Строительство и архитектура*, 4, 2-5].
- Hirt, S. (2013). Whatever happened to the (post) socialist city? *Cities*, 32, S29-S38. DOI: 10.1016/j.cities.2013.04.010.
- Holovko, H. (1960). The development of town planning and architecture in Soviet Ukraine. *Architecture in the USSR*, 11, 26-35. [In Russian]. Головки Г. (1960). Развитие градостроительства и архитектуры Советской Украины. *Архитектура СССР*, 11, 26-35.
- Hubov, N. (1957). Working independently. *Construction and Architecture*, 7, 16-17. [In Russian]. [Губов Н. (1957). На самостоятельной работе. *Строительство и архитектура*, 7, 16-17].
- Jessop, B., Brenner, N., & Jones, M. (2008). Theorizing sociospatial relations. *Environment and Planning D: Society and Space*, 26(3), 389-401. DOI: 10.1068/d9107.
- Kabakova, S.I. (1973). Town Planning Assessment of Urban Areas. Moscow, Stroyizdat, 152 p. [In Russian]. [Кабакова С.И. (1973) Градостроительная оценка территории городов. Москва, Стройиздат, 152 с.].
- Kosenkova, Yu.L., eds. (2018). Soviet Town Planning. 1917-1941. Vol. 1-2. Moscow. Progress-Tradicia. [In Russian]. [Косенкова Ю.Л. (ред) (2018). Советское градостроительство. 1917–1941. Т.1-2. Москва, Прогресс-Традиция].
- Kovalenko, P.S. (1976). The current issues of cities development in Ukrainian SSR. In *Problems of Cities Development*, 31-69. [In Russian]. [Коваленко П.С. (1976). Актуальные вопросы развития городов Украинской ССР. *Проблемы развития городов*, 31-69.].
- Kryvyi Rih city center detailed plan (1978). Ukrainian state institute of urban design “DIPROMISTO”. [In Russian]. [Проект детальной планировки центра г. Кривого Рога (1978). Украинский государственный институт проектирования городов “Гипроград”].
- Kryvyi Rih general plan (1984). Ukrainian state institute of urban design “DIPROMISTO”. [In Russian]. [Генеральный план г. Кривой Рог (1984). Украинский государственный институт проектирования городов “Гипроград”].
- Lefebvre, H. (1991 [1974]). The Production of Space (trans. Donald Nicholson-Smith) Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, H. (1976). Reflections on the politics of space. *Antipode*, 8(2), 30-37.
- Lefebvre, H. (2003 [1970]) The Urban Revolution. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Lytvynchuk, M.Yu., Denysenko, O.O., Melnychuk, A.L. (2022). Local planning instruments in Ukraine: experiences and changes from a long-term perspective. *Ukrainian Geographical Journal*, 3, 45-54. DOI: 10.15407/ugz2022.03.045. [In Ukrainian]. [Литвинчук М.Ю., Денисенко О.О., Мельничук А.Л. (2022). Інструменти планування на місцевому рівні: довгостроковий аналіз перетворень в Україні. *Український географічний журнал*, 3, 45-54.].
- Makhrin, V. (1957). Kryvyi Rih – new city. Several issues of the mass construction. *Construction and Architecture*, 10, 10-13. [In Russian]. [Махрин В. (1957). Кривой Рог – новый город. Некоторые вопросы массовой застройки. *Строительство и архитектура*, 10, 10-13.].
- Malozomov, I.I., and Pryimak, B.I. (1936). Planning Kryvyi Rih. *Designing the Socialist Cities*, 4-5, 10-15. [In Russian] [Малоземов И.И., Приймак Б.И. (1936) Планировка г.Кривого Рога. *Проектирование соцгородов*, 4-5, 10-15.].
- Massey, D. (1992). Politics and Space/Time. *New Left Review*, 196(1), 65-84.
- Massey, D. (1999). Philosophy and politics of spatiality: some considerations. The Hettner-Lecture in Human Geography. *Geographische Zeitschrift*, 1-12.
- Mezentsev, K.V., and Denysenko, O.O. (2018). Cities in post-socialist space: approaches to conceptualization and placing in urban discourse. *Ukrainian Geographical Journal*, 4(104), 16-24. [In Ukrainian]. DOI: 10.15407/ugz2018.04.016. [Мезенцев К. В., Денисенко О. О. (2018). Міста на постсоціалістичному просторі: підходи до концептуалізації та місце в урбаністичному дискурсі. *Український географічний журнал*, 4, 16-24].
- Mezentsev, K.V., Provotar, N.I., Palchuk, M.V. (2020). Public spaces through the lens of participatory urban planning - the case of Kyiv. *Ukrainian Geographical Journal*, 2, 30-37. DOI: 10.15407/ugz2020.02.030. [In Ukrainian]. [Мезенцев К.В., Провотар Н.І., Пальчук М.В. (2020) Публічні простори через призму партисипативного міського планування - приклад Києва. *Український географічний журнал*, 2, 30-37].
- Milyutin, N.A. (2018 [1930]). The Problem of Building Socialist Cities. Dom publishers. [In Russian]. [Милютин Н. Проблема строительства социалистических городов. Dom publishers.]
- Moysenko, V. (1963). Sotsgorod of Kryvyi Rih steelmakers. *Construction and Architecture*, 4, 39. [In Russian]. [Моисеенко В. (1963). Соцгород криворожских металлургов. *Строительство и архитектура*, 4, 39.].
- Murawski, M. (2018). Actually-existing success: Economics, aesthetics, and the specificity of (still-) socialist urbanism. *Comparative Studies in Society and History*, 60(4), 907-937. DOI: 10.1017/S0010417518000336.
- Neugebauer, C. S., and Rekhviashvili, L. (2015). Loss and (re-) construction of public space in post-Soviet cities. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 35(7/8). DOI: 10.1108/IJSSP-04-2015-0042.
- Palamarchuk, M.M. (1980). Territorial organization of the economy and managing socialist society development. In *Geographical Research and Issues of Economic and Social Planning in Developed Socialism*. Leningrad, 12-20. [In Russian]. [Паламарчук М.М. (1980). Территориальная организация хозяйства и управление развитием социалистического общества. *Географические исследования и проблемы экономического и социального*

планирования в условиях зрелого социализма. Ленинград, 12-20.].

Procedure for general plans complex elaboration and approval for towns and other settlements. Approved by USSR State Committee for civilian construction and architecture on August 21, 1985. [In Russian]. [Порядок комплексной разработки и утверждения генеральных планов городов и других населенных пунктов. Утверждены приказом Государственного комитета по гражданскому строительству и архитектуре при Госстрое СССР 21 августа 1985 г.].

Roy, A. (2011). Urbanisms, working practices and the theory of planning. *Planning Theory*, 10(1), 6-15. DOI: 10.1177/1473095210386065.

Roy, A. (2016). Who's afraid of postcolonial theory? *International Journal of Urban and Regional Research*, 40(1), 200-209. DOI: 10.1111/1468-2427.12274.

Rukavitsyn, I.A. (2020). Sotsgorod in Kyyvyi Rih (1931-2021). From the Project to the Present Day. Kyiv, 168 p. [In Russian] [Рукавицын И.А. (2020) Соцгород Кривого Рога (1931-2021). От проекта до современности. – Киев, 168с.].

Sabsovich, L.M. (1930). New ways in the development of cities. *Construction of Moscow*, 7, 3-5. [In Russian]. [Сабсович Л.М. (1930). Новые пути в строительстве городов. *Строительство Москвы*, 7, 3-5.].

Sigov, I.I., eds. (1982). Planning the Complex Development of Big Cities. Practice and Ways to Improve. Leningrad, Nauka, 239 p. [In Russian] [Сигов И.И. (ред.) (1982) Планирование комплексного развития крупных городов. Опыт и пути совершенствования. Ленинград: Наука, 239 с.].

Skvortsov, N.M., and Efremov, N.D. (1934). Organization of socialist cities planning. *Planning and Socialist Reconstruction of Cities*, 1, 19-53. [In Russian]. [Скворцов Н.М., Ефремов Н.Д. (1934). Организация планировки социалистических городов. *Планировка и социалистическая реконструкция городов*, 1, 19-53.].

Soja, E. W. (1980). The socio-spatial dialectic. *Annals of the Association of American Geographers*, 70(2), 207-225.

Stanilov, K., eds. (2007). The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism. Springer.

Stenning, A., & Hörschelmann, K. (2008). History, geography and difference in the post-socialist world: or, do we still need post-socialism? *Antipode*, 40(2), 312-335.

Sýkora, L., & Bouzarovski, S. (2012). Multiple transformations: Conceptualising the post-communist urban transition. *Urban Studies*, 49(1), 43-60. DOI: 10.1177/0042098010397402.

Town planning – to the level of current requirements. (1968). *Construction and Architecture*, 5, 1-22. [In Russian]. [Градостроительство – на уровень современных требований. (1968). *Строительство и архитектура*, 5, 1-22].

Trapeznikov, K. (1960). The important task of town planning science. *Architecture in the USSR*, 12, 1-4. [In Russian]. Трапезников К. (1960). Важная задача градостроительной науки. *Архитектура СССР*, 12, 1-4.

Tsenkova, S., and Nedovic-Budic, Z., eds. (2006). The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe: Space, Institutions and Policy. Springer.

Vesnin, A.A. (1933). Creative discussion of the Union of Soviet Architects. *Architecture in the USSR*, 3-4, 14-15. [In Russian]. Веснин А.А. (1933). Творческая дискуссия Союза советских архитекторов. *Архитектура СССР*, 3-4, 14-15.

Yargina, Z.N. (1984). Urban Planning Analysis. Moscow, Stroyizdat, 244 p. [In Russian] [Яргина З. Н. (1984). Градостроительный анализ. М.: Стройиздат, 244 с.].

Zelenko, A.U. (1930). [In Russian]. The problem of socialist cities development. *Construction of Moscow*, 7, 5-9. [Зеленко А.У. (1930). Проблема строительства социалистических городов. *Строительство Москвы*, 7, 5-9.].

